Четиринадесета глава

СОЦИАЛНИТЕ ИНВЕСТИЦИИ.
Възраждане и модернизация

В тази глава вниманието е насочено към така нар. „*социални* инвестиции". Тук е важно да откроим какво по същество означава да се реализират социални инвестиции: Кой? Заради какво? За кого? Как?

Сега е разпространено схващането, че със социални инвестиции и съответни кампании се занимават преди всичко *граждански обединения и фондации, корпорациите* с гражданска отговорност, частните медии, така нар. „*неправителствен трети* сектор". Всички тези активности – и като модерна организационна и финансова форма, и като гражданска маса от инициативност и работа, и като прокламирана алтернатива на бюрократичната държава и официалните институции – безспорно са факт в съвременното общество, обогатяват го, правят го по нов начин гражданско и плуралистично, демократично и динамично.

Но при всички случаи става дума и за *държавни политики*, за политики на местните власти, за целенасочено функциониране на конкретни институции и администрации – специализирани за съответни дейности или в рамките на своите по-общи компетенции (така нар. „*публичен* сектор"). Те работят и следва да работят наред с гражданските инициативи и организациите от третия сектор – понякога им прехвърлят свои функции и се скриват зад разни фондации и асоциации, понякога инициират продуктивно съвместно и координирано публично действие. Но тук следва да се каже ясно, че социалните инвестиции в рамките на обществото като цяло на първо място са работа и дълг на държавата, а едва след това на местните власти и на неправителствените организации, медиите и корпорациите.

Така е, защото по своята същност социалните инвестиции са всичко онова, което се прави: (1) за увеличаване и модернизиране на *човешкия капитал* на населението и трудовите ресурси; (2) за съзряване на способностите и *качеството на младите* поколения, за да са годни за трудова и гражданска реализация; (3) за достойния и дълъг *живот на възрастните* поколения; (4) общо за *качеството на живот* в дадена страна; (5) за приемствеността и *доброто бъдеще* на дадена нация.

Отношението на *първично и вторично* при осъществяването на социални инвестиции не бива да се обръща. Първично, всеобхватно и в дългосрочна перспектива социалните инвестиции са работа на държавата. Те са едно от основните измерения дали конкретната държава е национално отговорна, дали съответните овластени партии и институции обслужват обществения интерес.

Третият сектор има изключително важна роля, но тя е вторична, тя е допълваща. Третият сектор осъществява не само граждански инициативи и по-гъвкаво откликва на житейско многообразие, но и играе извънредно важната демократична роля на обществен контрол върху съответните държавни и местни институции. Но третият сектор не е в състояние: (1) нито да подмени държавата и местните власти; (2) нито да обхване системния периметър на тяхното последователно действие; (3) нито има ресурси, които биха могли да се съпоставят с общодържавните. Третият сектор може само да допълва държавата и местните власти, да ги импулсира към модернизиране, да осъществява външен контрол върху работата на съответните администрации и институции, да задвижва допълнителна обществена енергия и ресурси.[1]

След две десетилетия еуфория (доста идеологизирана, и в този смисъл – изкуствена) относно силата на неправителствените организации и фондациите, относно способността им ефективно да заместят и дори да подменят държавата, сега е време на изтрезняване – те са силни и нужни, но именно като допълващ, интензифициращ, модернизиращ фактор. Работата без държавата и местните власти не може да бъде свършена.

Има инерция социалните инвестиции да се мислят като насочени преди всичко към: (1) подпомагане на *безпомощните*, защита на *онеправданите*, оздравяване на *болните* – за да им се даде шанс за достоен живот, за общностно включване, за трудово участие; (2) *мотивиране на заспалите* в пасивност и *вегетиращите* в апатия – за да се върнат към нормална семейна и колегиална среда, към добра работа или гражданска активност; (3) въздействие върху девиантните и криминалните – за да се стимулират към ресоциализиране, за да се подкрепят при тяхно усилие да се реинтегрират; (4) *подпомагане на слабите и изоставените* – за да бъдат вдигнати поне до минимума на материален стандарт и човешко достойнство в съвременното общество; (5) *активиране на изоставащите* от динамиката в технологичното и общественото развитие – за да не загубят извоювани статуси и благоприятни позиции, за да останат пълноценни граждани, професионалисти, родители, за да „вървят *в крак с времето*".

Но социалните инвестиции е правилно да се разглеждат в много по-широк план. Те са и трябва да са насочени не само към социално слабите и безпомощните, не само към десоциализираните и криминалните, не само към отхвърлените и изос-

---

[1] Прави се опит третият сектор да бъде удвоен като се говори за „*четвърти* сектор" – „for-benefits". В него се визират предприятия и организации на така нар. „*социална* икономика", преди всичко кооперации, но и други разнообразни граждански организации. Обединяващото е, че те следва да целят постигане на социални цели – *максимализиране на социалните* ползи, икономическа самоиздръжка, да се основават на социална и морална отговорност, и отговорност към околната среда. Те не просто следва да работят *не-за-печалба* (*non-profit*), но и да са активни в един широк периметър от ясни и енергично защитавани социални и обществени *мисии*.

таналите. В обществен интерес е социалните инвестиции да са насочени и: (1) към *можещите и талантливите* – за да могат те не само да се реализират пълноценно, но и да издърпват напред и нагоре системата на обществото като цяло; (2) към *нормалните, социализираните и активните* – когато е нужно у тях да се култивират нови навици за здравословен и пълноценен живот, за модерна комуникация и технически умения; (3) към *образованите и квалифицираните* – които е нужно периодично да се доучват, да променят методологията и уменията си, съобразно изключителната динамика в техниката и технологиите, в организацията и отношенията; (4) към *децата и младите* по принцип – във всички измерения на тяхното индивидуално и поколенческо израстване, наред с общественото им адаптиране и интегриране, както и при защитата им от злоупотреба и недобросъвестност; (5) към хората във *висока възраст* – когато искат да продължат своята трудова и професионална дейност, когато имат нужда от спасение от самотата и изключването, както и за да се поддържа тяхното човешко и гражданско достойнство; (6) към младите *жени и майките* – за да могат пълноценно да се справят с ролята си на съпруги, домакини, възпитателки, отговорни за дом и деца, въпреки всички пречещи моди на еманципацията и феминизма, на професионалната активност и кариера, на светският живот и снобските амбиции; (7) както и към младите *мъже и бащи*, които днес са под изключително силен натиск да изгубват ясните контури на своята мъжественост – за да не дезертират от своята бащина роля и партньорска функция, да не потъват в заместващата виртуална реалност и остават в плен на игрови инфантилизъм; (8) към хората от *нови професии* и в *рискови ситуации* – за да бъдат превантивно предпазени от наивни илюзии и измамни митове; (9) към *българите и българската нация* като цяло – за укрепване на нейната идентичност и достойнство, на способността й за справяне в динамиката на Глобализацията и кризата на либералния обществен модел.

Разбира се, че социални инвестиции се реализират по линия на образованието и образоваността, на здравеопазването и трудоспособността, на културата и духовността. Както и по линия на осмислянето на националната принадлежност и укрепването на човешкото достойнство, формирането на социални умения и гражданска грамотност, обучение в комуникативни умения. Още, по линия на стимулиране на рационализма и способността за активно справяне с проблеми, наред с формирането на хуманност към ближния и умение за съпричастност, не на последно място – за отстояване ценността на семейството и мотивацията за добро родителство. Още, за култивиране на демократизъм и умение за гражданско и политическо участие, на способност за справяне със стреса и депресиращата динамика. Още, за духовното имунизиране срещу изкушенията на хиперпотреблението и деградиращите инерции на декадентската ни епоха.[2]

Виждате колко е трудно да се изброят профилите на социалните инвестиции. Те имат своето място и правото си на съществуване във всички обществени сфери, съобразно всички форми на проява и реализация на хората – навсякъде, където има пресичане на индивидуалната с обществената логика и взаимни интереси.

Има инерция социалните инвестиции да се отъждествяват механично с прокламираните *кампании за набиране на пари* за благотворителност, или кампании за *промяна на навици* като пушенето, или *информационни кампании* като за вредата от

[2] Виж Фром, Ерих. *Изкуството да обичаш*… С., 2000, с. 22-32, 105-110, 113, 127.

наркотиците, или *екологични кампании* като тези за опазването на защитените природни територии и възпирането на ГМО-инвазията. Разбира се, че социалните инвестиции могат и се реализират чрез кампании – на граждански организации и фондации, на корпорации и мощни медии, на държавни и общински институции. Това е концентрирана и наситена форма, която може да пробужда заразяваща мотивираност.[3]

Но преди всичко социалните инвестиции следва да се реализират чрез далеч виждащи, рационално планирани, достатъчно ресурсно обезпечени *политики*. В съвременното общество следва да се открои централното място на *демографската и възпроизводствена* политика, на политиките за възпроизводство на качествено население и производителни трудови ресурси, на нацията и народностното ядро на държавата. От извънредна важност е всичко това да се мисли и в макроизмерението на *хармонизиране на цивилизационното равнище* на основните обществени слоеве и класи, на основните етно-народностни общности, на големите и активните религиозни и политически обединения в обществото, на традиционното местно население и масираната общностна имиграция.[4]

Има инерция, когато се говори за социални инвестиции, вкл. когато се визират единствено кампаниите, да бъдат визирани отделните хора на които се помага, които биват информирани или образовани, мотивирани или защитени. Тук следва ясно да се каже, че социалните инвестиции са насочени *към хората, но не към отделни индивиди*. Социалните инвестиции са ефективни, ако, докато се работи с конкретни хора, се визират групи и общности – търси се *множествено индивидуално натрупване* на промяна и качество, за да се постигне осезаем *групов и общностен ефект*.

Така социалните инвестиции по същество са насочени към функционалните групи и органичните общности, към определени категории граждани, които имат идентичен проблем, обединяваща ги неспособност, живеят с еднотипен риск или под еднаква заплаха. Целта е да се оздрави манталитетът и стереотипите на групата и общността, да се развие културата и способността им за самоконтрол и самоорганизиране, да се подкрепи човешкият потенциал и талант за активност и творчество, да се стимулира волята за гражданска свобода и инициативност. И ако нещо такова стане на практика, то конкретно се отнася до много хора – пряко или косвено се отнася до всички отделни хора, които участват в съответните групи и общности, които са съпричастни към съответните категории граждани, които са в съответната жизнена ситуация на риск или запушени възможности, на сбъркани представи и неадекватни мотивации. Тук общностното начало е водещо. Индивидуалното е значимо доколкото отделният човек има съответни роли в групата, поел е конкретни функции в колектива и общността – значимо е през призмата на индивидуалната социална вграденост и принадлежност. Разбира се, и обратно – през призмата на личностното лидерство и реалната зависимост на другите от конкретния човек.

---

[3] В социалния маркетинг тези кампании се наричат „кампании *за социална промяна*" (*social change* campaigns). Вдъхновени са от идеята целенасочено да се въздейства върху определени групи и общности, за да се променят съответни техни увреждащи или рискови идеи и представи, нагласи и отношение, прояви и практики, публично поведение и дейностна изява. Целта и ролята на такава активност е да се действа в посока към подобряване на така нар. „*обществено* здраве" (*public* healph).

Виж Kotler, Philip and Ed. L. Roberto. *Social marketing*… New York, 1989p, p. 3-23.

[4] Виж Perkins, Daniel (at all). *Beyond Neo-Liberalism: the social investment state*? 2004.

Социалните инвестиции като активно социално инженерство

Важно е да се подчертае, че при социалните инвестиции винаги има някаква *предварителна идея* – идея за норма, за конкретни измерения на нормалността; идея за граница, зад която хората и поведението им са недоразвити или изкривени, непълноценни или опасни за себе си и другите, неадекватни на реалности и с нужда от догонващо развитие и модернизация, в уязвима и рискова ситуация и имащи нужда от обществена подкрепа и защита, с особени таланти и непрактичност и имащи нужда от специални условия за реализация и творчество.[5]

Има и идея за *морално право* едни да се намесват в живота на други – за да го нормализират и оздравяват, за да го правят по-пълноценен, за да го предпазват от злина и поражения. Разбира се, моралното право е съчетано с идея за *обществена отговорност и гражданска мисия* – на можещите и знаещите спрямо неуките и недоразвитите, на богатите и имащите спрямо лишените и мизерстващите, на защитените и силните спрямо слабите и безпомощните, на интегрираните спрямо отхвърлените и сегрегираните, на прагматичните и рационалните спрямо емоционално лабилните и духовно отнесените.

Социалните инвестиции по същество се родеят с така нар. „социално *инженерство*". Във Великобритания има дори такава длъжност в сферата на социалните дейности, при работа с рискови групи и уязвими общности. Днес, в условията на идеологемите за неприкосновени права на индивида и индивидуализма, както и на идеологемата за безпрекословна толерантност и мултикултурално изравняване, самият термин „социално *инженерство*" драска слуха, предизвиквайки подозрения в неизживян тоталитаризъм, дискриминация, и дори расизъм. Проблемът е, че тези идеологеми по същество са една пропагандна и ценностна крайност, едностранчивост и фетишизиране, каквито имаше с обърнат знак в предишното социалистическо общество, имаше ги с обърнат знак и в доскорошните национално затворени и протекционистични общества.

Истината е, че няма общество – дори най-либералните и демократичните, най-толерантните и умеещите да балансират мултикултуралността – в което общият принцип за толерантност да не е ограничен от границата, зад която се дава ясна санкционираща оценка на рискови групи и застрашаващи обществения ред и публичен морал общности, а на тази база реално се предприемат комбинация от ограничаващи и наказателни мерки, наред с целенасочени опити за ресоциализиращи и интегриращи мерки. Истината е, че няма общество, в което общият принцип за благотворителност и подпомагане на безпомощни и социално слаби хора да не е ограничен от ясни условия – кой и кога, по какъв начин и в какъв ред може да се възползва. Истината е, че няма общество, в което общият принцип за гражданско равенство да не е ограничен от хоризонт, зад който на определени хора и дори общности се

---

[5] В социалните кампании винаги е заложена *обществена кауза*, те се афишират чрез нея. Именно тя дава морално оправдание за намеса на определени инициативни групи и граждански организации или на държавни и местни институции в „свободния живот" на застрашените, на изоставащите, на рисковите хора и общности (онези, които са обект на усилието за промяна). Виж Kotler, Philip. Пак там, с. 24-37, 91-108, 139-152, 259-271.

дават допълнителни възможности, по същество им се създава привилегирован статус – за да може да се реализира особеният им талант, за да може да се ускори развитието и реализацията им, от което да има и ясна обществена полза.

В малко по-друга логика, но също така е истина, че съвременното общество, бидейки изключително либерално и с хуманни защитни мрежи, в същото време все по-явно *става ограничаващо и дори репресиращо* спрямо все повече от стереотипите на хората – културни, битови и поведенчески. Разбира се, все с афишираната благородна мотивация да се помага на хората, да бъдат предпазени, да бъдат тласнати към развитие и просперитет.

Какво друго е административната забрана да се пуши в публичното пространство, забраната да се пие алкохол и да се продава алкохол на юноши и млади хора (до 18 год., пък и до 21 год.), също както и криминализирането на наркотиците и проституцията, на гражданските ограничения за хомосексуалните? Или какво друго би било забраната по обществени и национални телевизии да се предават спектаклите на примитивен и жесток кеч; по местата за продаване на преса да е забранено да се излагат еротични и порно-списания; кървавите и порнофилмите да са забранени за излъчване, освен в много късни часове и в специални канали; рисковите гета да бъдат оградени и със специален охранителен и административен режим? Или какво друго е да въздействаш на една общност да научава и да си служи – поне в публичното пространство и при служебни отношения – с официалния език на държавата и на нацията, която гостоприемно е приела съответното „малцинство"; да стимулираш и дори да принуждаваш децата да тръгват на училище, и да ходят редовно и дисциплинирано на училище, дори когато родителите не разбират нуждата от това или се съпротивляват и сами спират децата от училище, или по никакъв начин не им помагат, за да бъдат добри ученици? Или какво друго би било да организираш задължително родителско обучение, за да могат съвременните родители да са адекватни спрямо изключително динамичните и радикални промени в новото поколение деца – поради новата дигитална комуникационна техника, интернет общуването, изместването на представата за образован и начетен човек, както и поради усещането за скъсване на цивилизационната връзка между родителите и новите деца, между възрастните и младите?

Съвременните общества – дори най-либералните и демократичните – не са се отказали от социалното инженерство. Правят го с много по-голяма доза *толерантност и компромиси*, но не са се отказали. Правят го с извеждане на обектите на възпитаване и ресоциализиране, на стимулиране и мотивиране, на окултуряване и осъвременяване в много по-активна *позиция на съучастие*, но не са се отказали целенасочено да формират ценности, както и да променят стереотипи и поведение, когато това се изисква от обществения интерес. Стремят се да го правят прикрито и неафиширано, зад настойчива терминология за граждански права и свободи, зад декларации за толерантност и мултикултурална изравненост, но не се отказват: (1) да се предпазват от рискови групи и общности като се опитват да ги променят; (2) да помагат на други хора и общности като се опитват да ги „овластят" и интегрират, изваждайки ги от състояние на „заучена безпомощност"; (3) да стимулират хора и общности, когато става дума за особени таланти и обществена значимост.

В този ракурс темата за социалните инвестиции е извънредно деликатна за обсъждане. Но в същото време те са *фундаментален обществен инструмент при хармонизиране* на обществените отношения, при осигуряване на качествено въз-

производство на населението, трудовите ресурси и нацията, както и при преодоляване на рисковите прояви на цивилизационна несъвместимост – в рамките на една държава и икономика, в рамките на общото културно и гражданско пространство в България като европейска страна и народ.

Общественият контекст при Кризата

Инвестирането в човешки капитал в съвременното общество е основен хуманен принцип, съчетан с икономическата и институционалната потребност от знаещи и информирани, гъвкави и динамични, интегрирани и ефективно организиращи се хора. В същото време през последните години, поради Кризата (2008-2010), това социално инвестиране стана практическа дилема с крайно остри бюджетни и финансови, политически и граждански измерения. Последното налага тук накратко да характеризираме Кризата като днешния обществен контекст – макро-икономически, геополитически, общо-системен. Именно в него социалните инвестиции, вместо да се разгръщат, се свиват и стопират – с аргумента, че няма пари; зад оправданието, че така правят и големите богати държави; с удобното обяснение, че всички следва да преминат към самофинансиране.

Развихрилата се през есента на 2008 г. финансова криза закономерно се разрастна като *общоикономическа* криза на западния свят. Това неминуемо води и ще води до преоценка на идеологическата конструкция, под която бе проведена Глобализацията през последните две десетилетия. Става дума за така нар. „Вашингтонски консенсус", за идеологемата на „отвореното общество" и за отричане на правомерността отделните държави да провеждат суверенна и дори протекционистична политика – преди всичко спрямо своите икономики, но закономерно след това и в социалните си системи на образование и здравеопазване, на пенсионно осигуряване и социално подпомагане, на масови медии и възпитателни институции.

Фактически, сега икономическата криза в някаква степен прераства в *идеологическа* криза на обществения модел, който бе налаган от Глобализацията. Проблематизира се както неговата практическа ефективност, така и хуманните и ценностните му основания и недостатъци. Възможно е този процес на проблематизиране да се разгърне до степен на принципно опровергаване и отричане със силата на аргументи от практиката на кризата. Тогава би се стигнало до ситуация на комплексен идеологически, политически и икономически крах на крайния либерализъм – доминиран от глобалните финансови монополи и глобалните институции, чрез които през последните две десетилетия бяха планирани и организирани, контролирани и динамизирани трансформациите в света.[6]

Крахът би бил подобен на онзи, който преживя социалистическият свят в края на 80-те години. Но вероятно сега ще има диаметрална разлика в изхода от катастрофата.

Преди две десетилетия социалистическите държави (СССР и източноевропейският блок) се саморазпаднаха, отрекоха се от модела и от съответната му политическа и идеологическа конструкция, започнаха да провеждат бързи и повсе-

---

[6] Виж Линдси, Бринк. *Глобалният капитализъм*. (*Against the Dead Hand. The Uncertain Struggle for Global Capitalism*, 2002)… С., 2006, с. 5, 13-21, 99, 115-121, 421-424.

местни прокапиталистически икономически реформи – в собствеността, в начина на управление, в структурата на пазарите, в начина на финансиране на реалната икономика, в структурата на стопанската сфера. Тогава социализмът не издържа в пряката борба за надмощие с конкурентната й капиталистическа система. Капитализмът се оказа по-жизнената алтернатива, взе надмощие, превзе противника си, започна да строи така нар. „*еднополюсен* свят".

Сега срещу света на капитализма няма практическа алтернатива. Няма и идеологическа алтернатива, а следователно няма и организирана политическа алтернатива. Поради това сегашната криза (колкото дълбока и болезнена да бъде депресията) принципно не застрашава модела на обществото в западния свят. И след кризата това ще са общества, отново доминирани: (1) от частната собственост и монополите; (2) от парите като универсален посредник и ценностен фетиш; (3) от жизнената философия „да *имам*" и съответния материален утилитаризъм.

Проблемът е това общество да възвърне поне част от *човешкото си лице*: (1) в някаква степен да бъде възпрян процесът на *социална поляризация* – стигналото вече до екстремни пропорции и крайни форми откъсване на свръховластени и контролиращи свръхбогатство и икономически ресурси касти олигархични групи (в западния свят като цяло и във всяка от страните в неговия политически и културен кръг поотделно), наред с пропадане на огромни части от обществата близо до и под границите на жизнения минимум, на дълбоката и отчайваща бедност, на деформираща и сегрегираща мизерия; (2) в някаква степен да се възвърне балансът между „*реалната* икономика", която създава нужни стоки и услуги за нормални хора, и „икономиката *на парите*", която се интересува само от спекулативното въртене на пари и търговията, от печатането на изкуствени пари, от извличане на огромни печалби, вкл. от черна икономика и криминален бизнес; (3) в някаква степен да бъде намалена и балансирана огромната манипулираща сила на глобалните медии, в качеството им на монополен инструмент за *промиване на мозъци* и моделиране на масова социална психика; (4) в някаква степен да се излезе от клещите на „*едноизмерния* човек" – и като социална психика и обществени рефлекси, и като реално битие за огромна част от средните слоеве, на работническата класа, на чиновничеството, на аналитичните специалисти и специалистите по комуникации, реклама и маркетинг, наука и образование; (5) в някаква степен да се възпре и намали *лумпенизирането* на огромна част от младите поколения – лумпенизиране чрез образците на невротичния хедонизъм и атомизирания играещ човек, чрез алкохола и рисковия секс от ранна възраст, чрез масовата наркомания и зарибяване, чрез десоциализацията поради пристрастяване към интернет и чат-общуването, чрез налагане култура на вулгарност и арогантна меркантилност.

Всъщност, става дума за връщане към така нар. „*социална* държава" – и като принцип, и като силни норми, институции и фондове, и като защитено от държавата пространство, в което над пазарната логика да бъде *възродена социалната* и хуманната логика. Става дума за реалния достъп на всички в обществото до: (1) съвременно образование; (2) добро здравеопазване; (3) поне минимално благоденствие и помощ, за да не се изпада в дълбока бедност и мизерия; (4) гарантирано пенсионно и гражданско осигуряване; (5) социална сигурност и защита; (6) стойностна култура и изкуство; (7) възможности за мобилност и комуникация; (8) толерантна социална и обществена среда; (9) гражданско достойнство. И всичко това, както на нивото на личността във всички фази от живота, така и на нивото на органичните микро- и

мезо-общности и съсловия, така и на нивото на макро-общностите на нациите, на отделните религии и народи с традиционните им култури.

Става дума за смекчаване на *социалните контрасти*, както и за възстановяване на социалната и моралната връзка между богатството и бедността в обществото, за подкрепа и усилване на *социалната солидарност*. Става дума за възраждане на идеята и гражданското усещане за социална справедливост и морален ред в обществото, както и за относително равномерно разпределяне на социалните тежести при криза. Става дума и за предотвратяване на масовата дълбока бедност и мизерия, които закономерно водят до масова лумпенизация и асоциалност, до създаване на социални инкубатори за девиантност и престъпност, до аутсайдерско изключване на общности и квартали, на не малки територии в държавата.[7]

Смекчаването на контрастите е реалистичния хоризонт на оптимизма, когато става дума за сегашната криза и за изхода от нея. В този хоризонт са и така нар. „*социални* инвестиции", които са основен акцент в *Лисабонската стратегия* (2000), засилен в продължението ѝ *Европа 2020* (2010). Социалните инвестиции са едновременно и изходна предпоставка и генерална цел, когато там се говори за нужда от преориентиране на политиката в европейските държави и в съюза като цяло. Това вече бе отбелязвано няколко пъти в предишни глави.

Мисия и формула на социалните инвестиции

Мисията и формулата на социалните инвестиции – като съвременна потребност и като политическа задача, ясно са формулирани при преразглеждането на *Стратегия за устойчиво развитие* (*Sustainable Development Strategy*; май 2001; коригирана и допълнена, юни 2006 – renewed EU SDS):

първо, „*устойчивото* развитие" на обществото е по-обща рамка, в сравнение с Лисабонската стратегия, която бе концентрирана в проблема за икономическото развитие и трудовата заетост, върху някои предпоставки, фактори и ресурси за растеж и пълноценна заетост. Стратегията за устойчиво развитие по-системно обхваща обществената действителност – концептуално, политически и управленски. Тя съответства и на основната постановка в *Европа 2020* за *проибщаваща* икономика и растеж – за икономика, чрез която не се изострят, а се смекчават социалните полярности и се постига обществена връзка и интегрираност;

второ, централна категория е „*качество* на живота". Става дума за качеството на живота като „*дългосрочно* лично благополучие". Става дума обществото така да се трансформира и така да функционира, че да осигурява достатъчно високо качество на живот „на всеки", т.е. на всички социални слоеве и общности – вкл. на: (1) ощетените в условията на Глобализация работници и служители; (2) уязвимите групи и общности; (3) жените-майки и на изоставените деца; (4) бедните, дълбоко бедните и мизерстващите; (5) маргиналните и трудно адаптиращите се; (6) стигматизираните и изключените;

трето, визира се качеството на живот не само на сегашните, но и на *бъдещите* поколения. Подчертава се обществената *приемственост.* Ясно се дефинира

[7] Виж Тодорова, Е. *Социално икономическо развитие*... С., 2006.

моралната отговорност на сегашните поколения, на сегашните власти и лидери, на икономическите и политическите институции, отговорност на всички тях за бъдещите поколения, т.е. за условията за нормално функциониране и развитие на обществото след 20-40-60 години;

четвърто, отново ясно се прокламира *системен* подход – както относно анализа на обществените процеси, така и при формулиране принципите на адекватното действие. Иска се едновременно съхраняване на природното и на обществено равновесие, дефинира се задача за ефективно решаване на катастрофално надвисналите рискове едновременно на физическата и на социалната екология – „*виждане за прогреса, което съчетава*: (1) икономическо *развитие*; (2) *опазване на* околната *среда*; (3) *социална* справедливост";

пето, дефинирани са основните предизвикателства пред благосъстоянието на гражданите в Европа: (1) *климатичните* промени и екологичната заплаха; (2) *бедността* и обществено *изключване*; (3) рисковете за з*дравето*;

шесто, постановява се подкрепа и реализиране на нужни *структурни промени* в страните от ЕС. Те са необходими за преуспяване на икономиките им. Но също така са необходими и за да бъдат осигурени на гражданите и народите *социална справедливост* и *здравословна околна* среда;

седмо, акцентира се на социалната *интеграция*. Като ясно се разграничава солидарността *между* поколенията от солидарността *вътре* във всяко едно от тях. Отново като основен принцип и цел в развитието е определена социалната *кохезия* (сцепление, връзка, съгласуваност) – за да се преодолее социалното *изключване* на определени общности и слоеве.[8]

Практическият въпрос е така очертаната обща политика как да бъде *реализирана* в отделните страни. Очевидно става дума не за някакъв хаотичен и стихиен граждански процес на трансформации и обществени промени, а за точно планиран, достатъчно ресурсно обезпечен, организиран и целенасочен процес. Процес, в който органично се вплитат и взаимно надстрояват: (1) *структурни промени* в институции и дейности, закони и нормативи; (2) съответна *промяна в мисленето* и мотивацията сред специалистите и администрациите, политиците и публичните лидери; (3) както и насрещна *инициативност* и съдействие от страна на пряко заинтересованите хора и граждански общности.

Тук ясно следва да се каже, че за да бъдат ефективни социалните инвестиции е необходимо *споделено усилие*: (1) както от страна на различни държавни и общин-

---

[8] Виж *Sustainable Development Strategy*, 2006; в новата стратегия на ЕС *Европа 2020* (2010) основно се акцентира на социалното изключване като обща стратегическа цел.

Под *социално изключване* се визират случаите на индивидуално и общностно изключване от нормални граждански дейности и отношения в обществото, въпреки номиналното и географското гражданство в него. Говори се за *факторна комбинация*, които завлича хората в *капана на спирала от бедствия*. Подчертава се *свързаността между деформиращи проблеми* като дългосрочна безработица, заучена бедност, мизерни доходи и жилище, криминогенна среда, лошо здраве, семейна разруха, лишеност от елементарни блага, липса на трудови навици и умения. Обобщава се, че това са хора, които остават *извън обхвата на социализиращите и интегриращите системи* в обществото: икономическа и политическа, социална и културна. Акцентира се на опасността, когато социалното изключване е *дълбоко, многостранно и в концентрирани* форми.

Виж Levitas, Ruth .. *The Multi-Dimentional Analysis of Social Exclusion*… Bristol, 2007.

ски институции и граждански организации, (2) така и от страна на обекта на социалните институции – хора и общности, семейства и групи, поколения и страти, класи и съсловия. Нужно е споделено усилие „отгоре" и „отдолу" в обществото. Нужно е споделено усилие между пряко отговорните (хора, фирми и институции) да се свърши нещо, от една страна, и от друга – хората, фирмите и институциите наоколо, които биха могли да съдействат, имат ресурс да подпомогнат, могат да проявят съответна гражданска отговорност.

Социалните проблеми винаги са многомерни, решенията не могат да бъдат едноактни, предполага се подхващане на проблема от много страни, със съответната обща воля и последователност, за да има значим практически ефект. Социалните инвестиции при решаване на едни или други социални проблеми често се реализират чрез *кампании*, но ефект никога не се постига, ако усилието е *кампанийно*. Следва ясно да се разграничават двете неща.

Когато липсва споделеност на усилието, тогава на практика кампаниите бързо замират – остават без продължение и надстрояване, постигнатите ползи някак неусетно се стопяват, ентусиазмът прегаря в разочарование и инициативите затихват. Често това се дължи на факта, че инициаторите не успяват да привлекат съмишленици и да активират подкрепа и съдействие. И така едни работят нещо, а други им пречат – понякога пречат активно, по-често с пасивност и скептицизъм отстрани.

Когато едната страна полага усилия, създава стимули и добри практики, активно се стреми да решава проблеми, а другата страна е инертна и нехае, дори може и да саботира усилията, тогава не може да се получи нужният практически ефект, прокламираните цели не се постигнат. Примери за последното има много: (1) едните активно работят за модерна контрацептивна култура на подрастващите, просвещават и раздават безплатни противозачатъчни средства – а другите нехаят, не ги използват, поставят сами себе си в риск, или пък правят пропаганда на хаотичния секс; (2) едните предлагат образование, стимули да се ходи редовно на училище – докато другите сами спират децата си от училище и ги обричат на неграмотност и асоциалност; (3) едните настояват за бърза модернизация на материалната база в болници и училища – а другите забавят проекти, отказват спонсори и благотворители, разпиляват огромни средства; (4) едните имат изключително високи лични постижения в спорта, науката, изкуството и заслужено искат държавна подкрепа – докато другите нехаят чиновнически бездушно и пасивно, пренасочват парите, крият положителните новини от централните емисии; (5) едните са встрастени в проблема за патриотизма, държавническата отговорност и националното достойнство – а другите комплексарски подценяват всичко родно и свое, сервилничат пред всеки „*цивилизован* чужденец"; (6) едните организират кампании за промоция на здраве – другите се отдават на самоувреждащи форми на забавление и лична демонстрация; (7) едните организират кампании за вразумяване на шофьорите, за дисциплина и култура при движение по пътищата – другите арогантно демонстрират, че са извън закона и нормите, че не ги е грижа за околните; (8) едните се стремят да възпитават и превъзпитават, да окрилят и извисяват младите – другите правят бизнес от вулгарността и моралното разпадане на децата и юношите, превръщайки душите им в кошчета за отпадъци; (9) едните влагат много хуманизъм и ресурси в програми за социално включване, за обществено и трудово интегриране – другите стимулират сегрегирането и стигматизирането на малцинства, ехидно се подсмихват и организират схеми за злоупотреба с фондове за интегриране.

И така, при социални инвестиции – по *всички компоненти* на човешкия капитал, които бяха разгледани в предишната глава – е нужно споделено усилие, споделено и насрещно усилие, за да бъдат те ефективни. Без него социалните инвестиции локализират своя ефект или рязко го намаляват.

Усилието и работата бедните да бъдат измъкнати от тресавището на недоимъка и изолацията не могат да са резултатни без тяхната мотивация и воля. Усилието и работата малограмотните да бъдат окултурени и да надскочат образователния минимум в съвременното общество, ще е похабено без тяхната мотивираност, дисциплина и старание. Инициативите и работата политически пасивните да се активизират и да поемат своята гражданска отговорност при демократични избори и контрол над властите, ще е с минимален ефект без тяхната причастност към проблемите на обществото и държавата, на общините и селищата. Програмите и работата за семейно планиране и подпомагане и закрила на майчинството и доброто родителство биха били безрезултатни без съответните ценности и морални норми на хората. Програмите и работата за ресоциализация и реинтеграция на девиантни и престъпници, на алкохолици и наркомани, на проститутки и просяци ще е само хабене на средства без тяхното лично усилие и устойчива мотивираност. Програмите и спонсорството към млади таланти ще са безрезултатни без тяхната последователна и дисциплинирана работа.

Принципът на *споделено и насрещно усилие* при социални инвестиции детерминира нужда: (1) от системен подход; (2) активиране на комплекс от мотивиращи и организиращи фактори; (3) включване на много и различни институции; (4) активност на много и различни граждански сдружения. Този принцип е *ключов за успеха* на стратегии като споменатата по-горе: *Стратегия за устойчиво развитие*, или нужната *Стратегия за демографско развитие и възпроизводство на населението и нацията*, или при разработването на *Национална доктрина*.

Другият принцип, за да имат успех социалните инвестиции, е съчетаването и *координирането* на работата на микро-, мезо- и макро-равнище.

Работата с отделния човек като правило е обречена на неуспех, ако едновременно не се получава съдействие или не се променят нещата в неговата референтна активно влияеща му среда – в семейството на този човек, сред неговите приятели и близко колегиално обкръжение, в неговия фирмен екип или трудов колектив. От своя страна работата с групата или органичната общност често пъти е обречена на неуспех, ако няма предпоставки в действията на съответни институции, ако не се получава съдействие или не се променят нещата от страна на съответната администрация и чиновници, фирми и търговска среда, ангажирани специалисти и гражданска среда. Работата с голяма етно-народностна общност, с „национално малцинство”, с нацията като цяло е обречена на неуспех, ако чрез държавата или мощни неправителствени фондации и организации не се организира цялостна, добре обезпечена и с натрупващ се продължителен ефект кампания, ако общото медийно внушение не е в подкрепа на тази дейност, ако общественото внимание не е ангажирано и активирано, ако медиите не съдействат активно и последователно.

Основни плоскости и целеви общности на социалните инвестиции

Тук изчерпателното изброяване би било много дълго. Затова ще се ограничa само до акцентиране на няколко, повтаряйки вече казани няколко пъти неща:

- минимална *прагова образованост, обща култура, граждански умения и нагласи*, нужни за интегриране в пазара на труда, институциите и публичния живот на обществото и държавата като цяло.

Спомена се, че според Конституцията на България сега този минимален интеграционен праг е обучение и социализиране в училище до 16-та година и до успешно завършване на основно образование. Това е „задължително" за всички граждани.

Каза се вече и за това, че в съвременното общество (европейско, на знанието, на електронните устройства и компютърните мрежи, на кредитните карти и виртуалната дистанционна комуникация, на компресираното време и динамичните промени) *малограмотността и неграмотността*, съответната умствена недоразвитост и поведенческа примитивност слагат *знак на непълноценност и под-нормалност* на съответните хора, групи и общности.

Тук социалните инвестиции са нужни за привличане към образование и дисциплина в училищата, за мотивиране към огрaмотяване и окултуряване, както и за формиране на обща атмосфера на уважение и респект спрямо образованите и културните хора в обществото. Тук чрез социалните инвестиции се решава *проблемът за интегрираността* в съвременното общество, но интегрираност преди всичко като годност за обществена производителност и за гражданско участие на равнището на съвременните цивилизационни критерии и изисквания към хората. Това е нещо фундаментално, когато се прави усилие за включване на изключените и отхвърлените, както и за включване на самоизключващите се и самостигматизиращите се;

- *добра образованост, професионална подготовка и квалификация*, нужни за лична конкурентност в пазара на труда, при завоюване и удържане на привилегировани социални статуси и реализация чрез професия и кариера.

В съвременното общество това е съществено качество за всички работещи, които имат претенция за добро възнаграждение и достойни условия за труд. Това е доминиращо качество за професионалните съсловия и общности, чиито основен граждански ресурс е именно образованието и дипломите, квалификацията и сертификатите, знанието и специалните умения.

По-общо разгледано, това е основен критерий, когато се оценява степента на гражданска пълноценност и способност за личностен, групов и общностен просперитет в днешното общество. Каза се вече, че всъщност става дума за индивидуална *субектна годност*. Без съвременни знания и умения, без интелектуална и аналитична способност, без умствена адаптивност и реактивност, без умения за боравене с информация и електронна комуникация съвременният човек изпада в маргиналност, в по-тежкия случай – в изолация, в още по-тежкия случай – в деформиращи форми на безпомощност.

Тук социалните инвестиции са за подпомагане на съзнателни, отговорни и талантливи млади хора, за подкрепа на интелигенцията и професионалните съсловия, за създаване климат на търсене на знание и научна квалификация. Не на последно

място – и за връщане на значителна част от българската интелигенция – научна, техническа, информационна, в изкуствата, все талантливи и квалифицирани хора, които сега търсят и намират реализация някъде далеч в чужбина.

Наистина изтичането на мозъци и интелект от България е нещо фатално за доброто й бъдеще. Това най-после следва да бъде осъзнато и обръщането на тенденцията да бъде превърнато в ясна и консенсусна *национална цел*. Лишена от своите умове и таланти, България не може да бъде нищо повече от периферна територия, населена не само с намаляващо, но и с примитивизиращо се местно население. А това е път, който отваря огромна част от българската територия за инвазия на чуждо население. Без своите умове и таланти България не може да има модерна и печеливша икономика, обрича стопанството си на технологична и експертна зависимост, с нискотехнологична индустрия и земеделие, с изтощаване на природните ресурси, със слаба иновативност и ниско самочувствие.

Тук чрез социалните инвестиции се решава *проблемът за успеха и просперитета* – въз основа на субектна способност, професионална конкурентност, интелектуална пълноценност, способност за модернизация и творчество, въз основа на способност за овладяване на привилегировани статуси чрез знание и труд, заслужена кариера, авторитетност и самочувствие.

Решава се, нека още веднъж да подчертаем, въпросът за интегрираността на обществото – чрез знанието и науката, рационализма и информацията. Трябва да е ясно, че *обществото се дезинтегрира*, когато и доколкото невежеството се разраства, когато огромна част от обществото се *връща към невежество и ирационализъм*. В глобален план пропастта между развитите и неразвитите страни се задълбочава, нещо повече, развитите страни използват целенасочено *знанието и науката като бариера* пред догонването им от останалите.[9] При поляризацията на обществото става същото, но вече във вътрешнодържавен и вътренационален план.

Ако се обърнем назад към историята, няма как да не забележим, че знанието винаги е било *инструмент на класови привилегии* и съсловно или кастово господство. Днес елитите сякаш са загубили монопола върху знанието. Това до голяма степен е вярно – не само защото под тях стои един мощен социален слой на високо образованите професионални и експертни съсловия, не само защото в мащабния корпоративен бизнес номиналните собственици са избутани встрани от оперативните управленци. Но и поради широко достъпното висше образование, и още повече – поради интернет-свободата за обмяна на всякаква информация и знание.

От друга страна обаче, концентрацията на знание и важна информация, концентрацията на креативно мислене и компетентност, концентрацията на наука и технологични иновации, всичко това се събира в няколко държави, в няколко световни центъра – и се проявява изключителна ревнивост към всеки опит да се развие нов такъв център на знание, наука и технологии. Периферните държави сякаш нямат право на научно развитие и технологично самочувствие, нямат право да се опитват да бъдат конкуренти на големите и централни държави.

По същество това е истинската причина през последните две десетилетия да действа толкова *безотказен механизъм* за изсмукване на българския научен и творчески човешки потенциал, както и обратното – тук, в България, да се формира тол-

---

[9] Оже, Марк. *Как да си представим човечеството*?... С., 2007, с. 224-228.

кова жесток механизъм, скъсващ приемствеността между поколенията сред научната ни интелигенция, за откъсване на фундаменталната наука от пълзящата емпирия и наукоподобна приложност. Доживяхме през 2010 г. на практика да бъде спряна дейността на БАН, да бъде задръстена научната общност от хора с изкуствено произведени научни звания, катастрофално да бъдат орязани университетските бюджети, което вероятно на първо място ще изпразни фондовете за научни проучвания и професионален обмен.

На практика вместо демократизиране на науката и технологичните иновации, вместо разширяване на нейната територия и на достъпа до високи технологии, се прави опит за тяхното свръхконцентриране в монополни центрове в няколко държави. Така на практика западният свят движи Глобализацията не към изравняване и към създаване на взаимноизгодно равенство, а към *мултиплициране на неравенството* в обществото и за неговото социално и обществено закрепване;

- *здраве, жизнеспособност и работоспособност*, продължителност на живота в добро здраве. Комплексно здраве. Обществено здраве.

Става дума за здравето като изключително важен компонент от благополучието на обществото като цяло. Но също така и като основно гражданско право – на добро здраве и съответно на дълъг живот.

Тук отново акцентираме на „здравеопазване" в широк смисъл – като всички обществени фактори, които повлияват положително на здравето: не само медицинските, но и икономическите и социалните, екологичните и климатичните, материално-техническите и технологичните, образователно-възпитателните и поведенческите. Нужно е вдигане на бариерите между „*обществеността* здраве", разбирано в един комплексен смисъл, и „*клиничната* медицина", разбирана в един тесен смисъл.

Така наричаното „*обществено* здраве" (public health, social health) е все още доста неизбистрен термин, с все още натежаващо традиционно медико-клинично разбиране за здравето. Но посоката на мисленето е към „*комплексност* на физическото, мисловно-психическото и социалното благополучие". Освен върху клинично-медицинско здраве/болест се акцентира допълнително и на *социалното* и общностното здраве, на ценностното и *поведенческото* здраве, на здравето като *трудова заетост* и качество на работата*, професионалното* здраве и безопасност*,* обобщено като здравословна *околна среда*. В широкия ракурс на обществено здраве се акцентира: (1) не на индивида, а на *общността*; (2) не на болестта, а на *здравето*; (3) не на диагнозата и лечението, а на *превенцията* и промоцията на здраве.

От 1987 г. (Fordham Institute for Innovation in Social Policy, USA) е разработен и се използва *Индекс на социалното здраве* (*Index of Social Health*). Прилагат се 16 индикатора, които са показателни самù по себе си: за деца – детска смъртност, злоупотреба с деца, детска бедност; за младежи – юношески самоубийства, юношеска злоупотреба с наркотици, отпадане от средното училище; за възрастни – безработица, средно-седмични заплата, здравна осигуровка; за стари – бедност на 65 и повече години, медицински разходи повече от портфейла на 65 и повече години; за всички възрасти – убийства, пагубни пътни инциденти поради алкохол, достатъчно хранене, достъпност на добро жилище, подоходно неравенство. Отчита се съответният прогрес или регрес по всеки от тези индикатори.[10]

[10] Виж *2003 Index of Social Health*.

Що се отнася до функционирането на „здравните служби" (health services) и достъпа на всички граждани до техните услуги, получаване на качествени медицински услуги, здравна профилактика и промоция на здраве, тук е добре да отбележим международното движение „Постигане на *здраве за всички*" – като реален опит за мобилизиране на широки слоеве на обществото за опазване на общественото здраве във всички държави. То се инициира още през 1977 г. (Резолюция на СЗО, WHA 30.43), а в Европа през 1980 г. (EUR, RC 40, R8). Става дума за единна концепция за обществено здравеопазване, за методи и подходи на държавите при оптималното управляване на здравеопазването (WHA, EUR, RC 49/ 10-1999):[11]

- *социални умения*, трениране на комуникационни и организационни умения, заучаване на маниери за публично поведение и общуване;
- социална *адаптивност*. Способност за идентифициране на реални проблеми, за адекватна оценка, готовност и способност за рационално и волево усилие за преодоляването на проблемите. Способност за контрол на конфликти и надмогване на кризи;
- обществена *интегрираност*. Удържане на социалните връзки в условията на повишена индивидуална, групова и общностна динамика и мобилност; при повишени претенции за индивидуализъм и лична свобода; при толерантност и многообразие на формите;
- социална *идентичност*. Справяне с неустойчивост на идентичността. Лично самочувствие – като субект на своя живот, като роля при формиране и подобряване на условията на своя живот. Професионална, съсловна, класова чест и достойнство. Народностна и национална съпричастност, гордост и достойнство;
- общуване, *социални връзки*, включеност в мрежи, клубни отношения. *Свързващ* социален капитал при хомогенните групи и *мостови* социален капитал между хетерогенни групи. (Putnam: *bonding* and *bridging* social capital);
- *свобода*, иновативност, мобилност. Подпомагане за справяне с дилемите на свободата, с невротичността от свободата. Стимулиране на творчеството и иновативността, на саморазвитието и самоусъвършенстването. Съдействие за разумност при мобилност, предпазване от рискове, стабилизиране на идентичността;
- *сигурност*, социална подкрепа, обществена защитеност. Убеденост в позитивна обществена перспектива. Позитивиране спрямо личностните хоризонти, начин на живот, ценностната му значимост;
- инвестиция в *продуктивност* на хората, в тесен икономически смисъл (investment of personal productive capacity)[12] – трудова и професионална подготовка, нагласи и мотивация, опитност и квалифицирани умения, организационна култура и навици. Както и в по-широк социологически смисъл – инвестиция в *обществена съзидателност*.

---

[11] Попов, Мирослав и Б. Давидов. *Осигуряване подкрепа за реформата на здравната система...* С., 2000, с. 15-19.

[12] Според думите на Артур С. Пиго, считан за основоположник на концепцията за *човешкия* капитал като различен и допълващ *материалния* капитал. Виж Pigou, Arthur C. *A study in public finance*. London,1928, с. 28

Необходими са социални инвестиции по *всички компоненти* на човешкия капитал, които бяха разгледани в предишната глава. Става дума за целенасочени и ефективни социални инвестиции, постигане на перспективен дългосрочен резултат, генериране на натрупваща се взаимна инерция към позитивна промяна. Предпоставка е съчетаване между социалното и икономическото – както в подхода и начина на мислене, така и в практическите резултати в различните обществени сфери, за да има повече баланс и реципрочност между тях.

Социалните инвестиции, съответните кампании, работата на институциите от сферата на социалните дейности и социалното подпомагане, както и гражданската или фирмената благотворителност имат различни *непосредствени обекти* – различни типове хора и техни референтни групи и общности, общности и съсловия от среден и макро-порядък, населението и нацията като цяло.

Нека още веднъж отбележим някои от непосредствените обекти на социалните инвестиции, кампании и дейности: (1) деца и млади хора или стари и много стари хора, за които трябва да се полагат специални грижи; (2) безпомощни и болни хора или хиперактивни и дори агресивни хора; (3) социално слаби и изолирани хора, имащи нужда от помощ и овластяване или хора с голям потенциал, имащи нужда енергията и творчеството им да бъдат реализирани и оползотворени; (4) неграмотни и умствено недоразвити, които следва да бъдат огрaмотени и минимално култивирани или високо образовани и културни, за тяхната интеграция и мотивация в конкретни творчески и продуктивни дейности; (5) девиантни и криминални, с цел ресоциализация и реинтеграция или хора с обществен идеализъм, които искат да участват в нещо по-възвишено и благородно; (6) имигрантите и чужденците, за да могат по-бързо и по-безконфликтно да се адаптират към новата среда за работа и живот или местното население, за да не развива рефлекс на ксенофобия, страх и агресия спрямо идващите; (7) етнически, народностни и национални малцинства, за да не превръщат своята самобитност в самосегрегация или националното малцинство, за да удържа култура на толерантност и взаимно доверие; (8) крайно бедни, за да не затъват в отчаяние и лумпенизация, обедняващи, за да се мобилизират за справяне с риска от декласиране или на богатите и елитните, за да не се откъсват морално и психологически от народа и обществото, за да не стават отродени космополити и цинични звезди; (9) жертви на насилие и бруталност, които имат нужда от закрила и възстановяване или хора с висок стандарт, но злоупотребяващи с алкохол и храна, с високи скорости и рисково поведение, с потребителско вманиачване и десублимиращи забавления; (10) момичета и млади жени, за да се развива нагласа за домашен уют и пълноценно майчинство или момчета и млади мъже, за да се развива нагласа за брак и семейство, за отговорно бащинство; (11) и още други в различните разрези на социалната стратификация и мобилност, в рамките на обществената интегрираност и отвъд нея, от гл.т. на качеството на живот и пълноценност на реализацията, в ракурса на устойчивата или разколебаната идентичност.

Както се вижда, дълъг е списъкът при изброяване на обектите за социално инвестиране, на специфичните социални групи и общности, които имат нужда от социално инвестиране. Целта е развиване на способност и ресурс за справяне с проблемите – както от страна на заредените с много и качествен човешки капитал, така и от относително лишените; за изява на талантите, даване не само на обществен простор, но и социална и институционална подкрепа за тях; за постигане на желано раз-

витие и социална мобилност, за позитивиране и реализация на мечтите; за поне частично изравняване на жизнените шансове – при съвременните условия на крещящи социални неравенства, на поляризация в стратификационния профил на обществото.

Децата и младите като обект на социални инвестиции

Специален ракурс на цялата тази проблематика е *инвестирането в младите* поколения – инвестиране за тяхното: (1) физическо, умствено и психично израстване; (2) образователно, културно и интелектуално развитие; (3) ценностно, емоционално и поведенческо социализиране; (4) навременна обществена интеграция; (5) мотивиране и формиране на воля за жизнен успех и лична реализация, наред с необходимата доза обществена ангажираност и гражданска активност. Става дума за комплекса от изключително важни инвестиции в децата – за да става устойчиво възпроизводство на населението, при което съвкупният човешки капитал на обществото не се разваля или разпилява, а прогресира в интерес както на самите млади хора и поколения, така и в интерес на обществото и държавата като цяло.

Принципът при социалното инвестиране в младите е, че на тях следва да им се осигурява достатъчна обезпеченост и стимулиращи условия, да не се пести от потреблението и разходите им, когато става дума за образование и възпитание, за нормално и пълноценно възрастово израстване и личностно съзряване, за навременно натрупване на основни социални умения и обща култура, социализирани рефлекси и поведение, за подготовка за труд и родителство. Артур Пиго подчертава, че *спестяването от детското потребление* и разходите за инвестиране в тях е *бариера пред бъдещата им ефективност* на граждани, като работещи, в основните им социални и обществени роли.

Относно възрастните Пиго също обръща внимание на нивото на потребление като форма за инвестиране в хората. Част от онова потребление, което сме склонни да отнасяме в графата *лукс* или в подобната графа *излишен комфорт*, по същество е нужно в ролята си на инвестиране в човешки капитал. Споделям категоричната му теза, че ограничаването на консумацията на блага е едновременно и ограничаване на инвестирането.[13]

Това е било далновидност преди 80 години. Сега, в обществото на масовото високо потребление и в обществото на знанието, в обществото на демокрацията и гражданските свободи, основателността му е очевидна. Разбира се, с днешна дата следва да се направи уговорката, че става дума за равнища на потребление, които са под нивата на свръхпотреблението, на фетишизираното турбопотребление, на едностранното вторачване във вещното притежание и материалното потребление.

По-широките културни интереси, информацията за далечни от ежедневието неща, изучаването на дисциплини, които не са в тясната специализация, по принцип образователно и квалификационно равнище, което е по-високо спрямо изискваното в непосредствената работа и длъжност, всичко това и други подобни все са форми за инвестиране в човешки капитал. Форми са за натрупване на човешки капитал, който позволява висококачествена работа, рационално справяне с рутинни неща,

[13] Виж Pigou, Arthur C. Пак там, с. 12-36.

способност за бърза реакция и адаптивност в нестандартни ситуации, годност за успешна преквалификация при нужда, за доучване на нещо ново в хода на технологичната динамика. Може би по-точно е да се каже, че това е *запас от човешки* капитал. Става дума за всички онези случаи, когато в даден период от живота се натрупват способности, а те се реализират отложено – след време, в друга фаза от живота, в различна ситуация, при нови условия. Става дума и за всички случаи, в които се казва относно някаква работа или задача, че това е „*лесно за умен* човек".

Горното е особено важно във *функции като майчинската*. Добре образованата и висококултурна майка, дори и затворена в битовата рутина на дома и грижите по детето или децата си, е огромен и незаменим ресурс за неусетно зареждане на децата с високо човешко и гражданско качество, за инвестиране в него още от невръстна възраст. Така нар. „*първи седем* години" обикновено се мислят тясно, само като възпитаност на човека. Но те имат много по-широко значение – като несъзнателно акумулиране на култура, на познания, на професионална нагласа, на класови и съсловни рефлекси, на политически и идеологически рефлекси.[14] Коректно е да се направи аналогия и с качествата на бащата и неусетното им предаване на децата.

Горното е особено важно и при личното *участие в политически избори*, изобщо в публичния обществен и политически живот. Важно е за адекватното възприемане на потоците информация, с които медиите заливат съвременните хора, вкл. за да може човек сам да се предпазва от формите за политическа демагогия и медийна манипулация, сам да се ориентира в съвременния изключително динамизиран и усложнен свят, при невероятните дози несигурност и объркване.

От тази гл.т. дори хората с прости и рутинни трудови занятия, дори хората без лични амбиции и претенции за интелектуалност или кариера, дори примитивно живеещите хора имат нужда от минимално равнище на обща култура и граждански познания, да са вдигнати над този вече доста висок граждански праг. Това би дало и на тях способност да се ориентират в информация и медии, да проумяват законови норми и политически програми, да вникват в анализи на обществени процеси и събития, да се предпазват при опити за брутална манипулация и нечист популизъм.

От тази гл.т. отново да повторим, че: (1) доброто основно образование и грамотност е *нужен минимум* за всички; (2) доброто средно образование и обща култура е *гражданска норма* за всички успяващи; (3) висшето образование, широката култура и аналитична способност са *личен капитал* за житейски просперитет, за бизнес предприемчивост и политическа активност, за постигане и удържане на привилегировани статуси в съвременното динамично общество.

Нека отново се върнем към темата за социалните инвестиции като „социално инженерство". Така или иначе през последните две десетилетия бе ясно очертана и силно идеологизирана дилемата: *граждански автоматизъм и инициативност или държавни и целенасочени обществени инвестиции* при формирането и развитието на човешкия капитал?

Това е изключително остро идеологизирана дилема поради това, че ценностното махало, от доминиране на колективизма и обществените отговорности, които силно потискаха индивидуализма и личната изява при „социализма", сега при „де-

---

[14] Виж интересния пример от Япония – за принципа да получават високо образование дори момичетата и жените, които в зрелостта си ще се отдадат на децата и дома си: Семов, Марко. *За Япония, като за Япония...* С. 1980.

мокрацията" отиде в другата крайност – много свободи и доминиране на правата, до степен на своеволие и обществен хаос, с негативизъм спрямо колективното и организационното начало. От едната крайност се отиде в другата. Тя също е изкривена ценностна и мисловна призма. В нея самата тема за социални инвестиции – когато зад тях се визира моделираща държава, организиращи и дисциплиниращи обществени институции, възпитаващи и мотивиращи институции – може и се възприеме като нещо подозрително и навяващо страх от връщане към така нар. „тоталитаризъм".

Именно поради такава логика на идеологическо подозрение се стигна на практика до съдбоносната дилема дали (в смисъла на демократичната толерантност) да се остави населението самò, без целенасочени държавно-обществени внушения и стимули, да избира варианта на своя граждански статус и човешка съдба и да го отстоява, разчитайки единствено на своите сили. Вкл. когато става дума за самоизключване и самомаргинализация, когато хора и общности вървят към трудова и икономическа негодност, маргинализират се към гражданска поднормалност и изключване.[15] По тази логика има страх да се обсъжда възможността и обществената нужда държавата и обществото да упражняват целенасочени социализиращи и интегриращи, обучаващи и оздравяващи, мотивиращи и позитивно активиращи стратегии и програми. Разбира се, спазвайки нормите на демократична толерантност и граждански свободи, но без те да бъдат абсолютизирани и без да бъдат превръщани в догми и „*толерантно* репресиращи" идеологеми, забраняващи всяка държавна и обществена намеса.

В първия едностранчив и идеологизиран „демократичен" вариант, българското училище през 90-те години се отказва да възпитава, прокламира се, че то трябва да дава само знание. Учителите и досега са с вързани ръце, имат забрана да принуждават и наказват, дори когато децата се държат грубиянски и агресивно спрямо тях, дори спрямо ученици, които съзнателно взривяват дисциплината и мотивацията в класа за учене, дори когато поругават личното достойнство на учителите. Защо? Защото децата били имали права – сякаш имат единствено и само права, а не и задължения и съответни отговорности, сякаш учителите нямат реципрочни лични и професионални права. Учениците били имали права преди още да са станали годни за отговорно поведение и житейски избори.

В подобна логика стана норма лекари да откажат преглед и лечение, ако не им е платено допълнително. Полицаи се страхуват да „респектират" очевидни престъпници, защото после съдът може да ги съди и осъди за насилие. Политици цинично купуват изборни гласове. Гетата без притеснение не плащат ток и замърсяват наоколо. В подобна изкривена логика част от родителите отхвърлят задълженията си спрямо своите деца, а експлоататорски и дори жестоко се възползват от правата си над тях. Тук следва ясно да се каже, че всичко това също е стихиен автоматизъм на така нар. „гражданско общество", но автоматизъм, който окрилява деформираното и злото, който тласка в деградираща посока, в ценностна изкривеност.

---

[15] Поради малограмотност и неграмотност, и/или поради липса на трудови навици и мотивации, и/или поради недостиг на елементарна култура и социализираност, и/или поради лошо здраве и социална безпомощност. Както и поради недоверие към институциите и властта, самосегрегиране и отделяне в политизирано „малцинство". И още, поради увредена некомуникативност, поради различни зависимости, вкл. наркоманско потъване във виртуалната реалност.

Нужно е да се акцентира на това не просто защото очевидно е широка практика в условията на „демократична" България от последните две десетилетия. А защото вероятно става дума за *принципна невъзможност* стихийният автоматизъм да създава *позитивни обществени* форми и феномени, да ги утвърждава, да ги прави доминиращи в обществото като цяло. Принципна невъзможност сам по себе си, ако не се разгръща в насочваща *обществена рамка*. Става дума за рамка от ясни законови императиви и устойчиви морални ограничители, под контрола на един неерозирал здрав разум и обществено чувство за отговорна принадлежност.

Пример за това са западноевропейските демокрации, при които политическата и гражданската *демокрация органично се съчетава* с устойчива народностно-културна, институционално-законова, морално-ценностна рамка. Самата тази рамка бива активно и целенасочено изграждана, поддържана, обновявана от държавата и обществото. Тя действа чрез образователна и социализираща система, чрез медии и норми за публично поведение и дейност, чрез гражданска нетърпимост спрямо крайности и безобразия, с политическа и гражданска предпазливост и превантивност спрямо чужди рискови елементи на територията на държавата.[16]

Има много основания да се каже, че горната дилема е изкуствена и фалшива. Доколкото разчитането само на стихийния автоматизъм е *демократична утопия* и хуманистична наивност. Разбира се, другата крайност, надценяването на социалните инвестиции и социалното инженерство на държавата също не е добра, не е по-добра. Тя би била рецидив на волунтаризма и технократичната илюзия за безпрекословна власт.

Истината е в съчетаването между двете и в надграждането им, във взаимното им оздравяване и контролиране, във взаимното им рамкиране и импулсиране.

Началото на успеха е в това, ясно да се каже, че обективната перспектива и динамика на възпроизводството на населението и трудовия ресурс на практика се формира в <u>резултат от два механизма</u>: (1) както на *стихийно протичащи* демографски и възпроизводствени процеси сред населението и неговите основни страти, класи и съсловия, (2) така и в резултат на целенасочени и активни дейности и програми за *социално инвестиране* – в цялото население, но преди всичко в младите поколения, в структурно важни професии и квалификационни групи, в социализирани слоеве и съсловия, които са носещи за икономиката и държавата.

Тук е нужна следното пояснение: Социално инвестиране и социални инвестиции не бива да се смесват със социално *подпомагане и благотворителност*. Доколкото в огромната си част вторите са насочени към аутсайдерски и маргинални слоеве, към сегрегирани и самоизключващи се малцинства, към гето-общности, към хора, които принципно не желаят да се трудят, не желаят да се интегрират в обществото като социализирани и производителни.

---

[16] В Англия и сега учениците са облечени в униформа, в Италия и сега не може да се посети дискотека без родител или учител до 18 години, във всички западни „цивилизовани" страни не може в метрото или автобуса да се говорят вулгаризми на висок глас, нито да се купува алкохол и цигари преди 18 или 21 години.

Някои от тези превантивни и „възпитателни" ограничения за юношите по закон са валидни и у нас, но за съжаление пренебрегването им в практиката е повсеместно. Още го няма дори общественото мнение, вкл. сред родителите, че тези неща са нужни за благото на децата, за социалното здраве на младите поколения.

Между инвестиране и подпомагане има съвпадение единствено в случаите, когато вследствие от подпомагане и благотворителност отделни хора, семейства, аутсайдерски общности прескачат бариерата и се интегрират към обществото, включват се в нормативния и организационния му ред, стават плодотворни в икономиката, и в крайна сметка се отделят от „своите", изневеряват на девиантността и престъпността им, надмогват изключването си, цивилизоват манталитета и поведението си.

Във всички останали случаи подпомагането и благотворителността обективно не работят като социални инвестиции. Работят като обществени средства за намаляване на рисковия потенциал на въпросните аутсайдерски общности, или за рекламно демонстриране на човешки хуманизъм, или просто дават глътка въздух на хора и общности, затънали в бедствие и деградация.[17]

В ситуация на неовладян демографски *срив*, *критичен недостиг* на собствена производителна работна сила, историческо свиване и опасност от *маргинализиране на нацията*, очевидно автоматизмът и стихийността във възпроизводството не решават проблема, а го пораждат; не го облекчават, а го изострят – при това в спирала на една *саморазрушителна инерция*, която набира скорост и маса. На това акцентирахме в първи раздел.

Точно това е обществена ситуация, в която именно социалните инвестиции могат да бъдат *спасението*. Чрез тях рискът може да бъде предотвратен, пораженията да бъдат намалени и локализирани, да се възпре завъртялата се *саморазрушителна инерция*. Социални инвестиции като организирано от държавата *социално инженерство* – за да се предотврати маргинализирането на нацията, за да се съхрани и развие трудово-производителният потенциал на населението, за да се опази социалният мир и не се разреши на а-социални и анти-обществени малцинства и прослойки (етно-народностни, криминално-мафиотски, кастово-изолиращи се) да овладеят държавата и публичното пространство, както и за да се стимулират талантите и да им се дава надеждна държавна и обществена подкрепа.

Социални инвестиции като *гражданска активност* на будни слоеве и общности, на граждански организации, медии и благотворителни клубове. Както и на *корпоративен социален маркетинг* и благотворителност, който се осмисля и мотивира чрез ясна обществена, народностна и национална кауза (Cause Related Marketing).

Именно комбинацията между държавното усилие и създаване на стимули и нормативна рамка, гражданският ресурс и активност, корпоративната ангажираност и умението частният интерес да бъде вплетен в обществена кауза дава жизненост на социалните инвестиции, на политиката за активни социални инвестиции, на обективната нужда от вливане на нова енергия и позитивна посока в стихийните процеси на възпроизводство на населението и трудовите ресурси.

В тази връзка, що се отнася до политическия проблем, той се свежда до няколко основни неща:

- ясен достоверен анализ и *диагноза на ситуацията*: дали демографските процеси водят до нормално възпроизводство на населението, на трудовите ресурси и на българската нация (при съпоставка с актуалната общоевро-

[17] Виж: Мирчев, Михаил. *Ролята „посредник" на социалния работник*... Бургас, 2003, с. 256-263.

пейска цивилизационна норма) или водят към екстремно намаляване на населението, критичен недостиг на трудови ресурси, цивилизационно деформиране структурата на населението и лишаване на държавата от народностно ядро и национална идентичност;

- назоваване и поемане на *властова отговорност* за допуснати грешки и пропуснати възможности за една навременна и ефективна демографска стратегия и политика, която да нормализира демографските тенденции, да омекоти и постави под контрол негативните и рисковите, да стимулира и мотивира позитивните и перспективните фактори и тенденции;
- утвърждаване на *реалистични градивни цели* – в средносрочна (едно поколение напред, или 20-30 години) и в дългосрочна перспектива (2-3 поколения напред, или 50-60 години), както и действен *държавно-обществен механизъм за постигане* на тези цели – с надеждна система от критерии и индикатори, коефициенти и мерки за наблюдение и оценка на процеса, на междинните и крайните резултати от него;
- планиране и формиране, обезпечаване и мотивиране на експертен, административен и практическо-дейностен *кадрови потенциал*, който да има висока професионална специализация и квалификация, да е стимулиращо ситуиран в йерархията и структурата на професиите, както и в управленските йерархии, да се ползва с обществен авторитет и медийна чуваемост;
- излъчване на *морални импулси* към гражданското общество и социалната психика – като алтернатива на общата деморализация и дехуманизация. В съвременното западно общество те завладяват значителна част от младите поколения и родителите, семействата и традиционните общности. А тази тенденция се усилва под натиска на масовата култура и медии, от натрапваните игрово-консумативни модели на „едноизмерните" хора (по Маркузе). Още се усилва и поради афиширане чрез светския живот на голяма част от политиците и елитите като цяло.

Отговорност на политиците за демографската ситуация

Нека отново се върнем към демографската ситуация – доколкото семейството и брака, родителските нагласи и доброто родителство, градивната среда за израстване на децата и интеграцията им в обществото, това е една от основните сфери за навременни и ефективни социални инвестиции.

Може ли демографската ситуация да стои извън политическото внимание на държавата и политиците, особено когато става дума за екстремна криза – каквато днес продължава в България? Може ли те да отказват да признаят и да приемат, че демографската политика, а това означава политика към възпроизводство на населението, за устойчивост и пълноценност на семействата, за защита на майчинството като обществена функция на жените (особено младите), както и за стимулиране на бащинството, е *неотменим приоритет* в цялостната им политическа и властническа дейност? Може ли този приоритет да бъде отхвърлян или премълчаван чрез елементарното „*сега няма пари, почакайте*", или подобното „*ние за кратко сме на*

власт и нямаме време да се занимаваме с такива дългосрочни проблеми и процеси”? Категоричният отговор е: не бива, не трябва, недопустимо е.

Обективно демографската ситуация (устойчивост или криза) е сред *основните измерители*: (1) за политическата *зрялост* на политиците; (2) за държавническата и националната *отговорност* на партиите и лидерите; (3) за *ползотворността* на властта, когато изтича даден управленски мандат.

Защо е основен измерител на политически успех или неуспех?

Преди всичко защото демографската ситуация показва дали населението се *възпроизвежда към развитие и*ли обратно, *към деградация*. А по какъв начин се възпроизвежда населението – това е резултативен, и комплексен, и системен показател. Показател и от количествена, и от качествена страна. Показател за реалната успешност или провал на едно управление, както и за реалната национална отговорност или безотговорност на съответната политика.

Тук искам само отново да припомня, че ЕС в своята обща политика, и в частност в политиката за „*развитие на човешките ресурси*” (Human Resources Development), като основна дефинира целта „*да се подобри качеството на живота*” (to improve the quality of live).

Всъщност *качеството на живота* на населението като цяло е *най-синтетичния* индикатор за това дали обществото като цяло се развива, дали се променя в правилната посока, или обратно, дали въпреки декларациите и пропагандата на успеха властта на практика създава, провокира, стимулира деструктивни процеси, при които качеството на живота на населението като цяло спада и деградира.

Когато качеството на живота се поддържа високо или се натрупва, тогава действа система от социални фактори, които:

- поддържат възпроизводството на населението и демографските процеси в зоната на нулевия прираст – това сега, в началото на 3-то хилядолетие, е европейската възпроизводствена норма;
- семейството като масова гражданска форма на живот устоява срещу индивидуализма и пост-пост-модерността;
- приемствеността между поколенията оцелява въпреки динамиката и мобилността;
- нациите не губят своята сплотеност и способност да се адаптират към Глобализацията.

Обратна е ситуацията, когато качеството на живота драматично спада и после се „замразява” на ниско равнище – за огромна част от населението, вкл. за средния и долния слой на средните класи. Тогава все по-масови слоеве се оказват в зоната на социално изключените, а други живеят с толкова травмираща несигурност и скъсена житейска перспектива, че:

- рязко свиват детеродната си норма (до 1 дете или отказ от свои деца);
- отлагат първото раждане към пределно висока рискова възраст;
- бракът става застрашително неустойчива форма за партньорство, масово бива подменян от безбрачните семейни форми;
- масовизира се отглеждането на деца в непълни семейства, култивира се обществена толерантност към хора, които проявяват родителска безотговорност (по-често бащи, но не са малко и майките);

- както и в семейства с нехуманно родителско отношение, в които се злоупотребява с децата.

В такава обществена среда по същността действа мрежа от социални фактори, които задържат и отлагат раждаемостта, дестабилизират брака и семейството, поставят в риск много от родените деца, значителен дял от юношите и младежите. И така закономерно се стига до демографската криза, която, ако набере скорост, закономерно прераства в демографски срив и народностна катастрофа.

Така че политиците и властниците не могат да избягат от своята отговорност за демографската ситуация, за срива и кризата при възпроизводството на населението в България.

Заслужава си отново да се върнем към няколкото основни ракурса, в които сега в ЕС се разглежда демографската криза:

- демографската ситуация дава *ресурс за икономическо развитие* – здрави и трудоспособни поколения, образовани и социализирани, достатъчно млади, адаптивни и инициативни поколения, или обратно, поставя бариера пред развитието или пред преодоляването на кризата и започването на развитие – все по-стари хора с понижена трудоспособност, трудно адаптивни и консервативни, при обща спадаща образованост и широка демотивация за общественополезен труд;
- демографската ситуация е израз на *стабилността на семейството* – и като общност, и като институция, което дава стабилност на хората, а оттам и на нацията и обществото като цяло; или е израз на разпадащо се семейство, което означава отделяне на поколенията едно от друго, много непълни семейства с един свръхнатоварен родител, растящи в риск и увреждащо домашно обкръжение деца, превръщане на детето от висша хуманна ценност и приоритетна грижа в досадна пречка или в експлоатирано средство;
- демографската ситуация показва дали *обезлюдяваме своята държавна* и национална територия, отваряме вакуум и всъщност я предоставяме на чужди народи и сили за овладяване, а нашето последващо изтласкване би било само логическо следствие, или осигуряваме добра пропорционалност на населението по цялата територия;
- демографската ситуация, разбирана социологически като възпроизводство на населението и нацията, е *структурно-функционалната основа* за стабилност на обществото ни като цяло – сега и в перспектива, за общностното развитие на българската нация, на социализираните й слоеве, на устойчивата и креативна средна класа, обществено отговорните елити и трудовите народни маси, или обратно – за бързото деформиране на демографската и социалната структура, за загубата на жизнеспособност на българската нация и разгръщането на процеси на обезличаване, разбягване по света и загуба на общностната спойка и чувството на историко-културна, народностна и национална принадлежност.

Ясно се вижда, че демографската ситуация *не може да не бъде сред най-важните политически въпроси* – както на властта, така и на политическата опозиция; както във вътрешнодържавен план, така и в международните отношения. Това е валидно с особена острота когато има опасни негативни тенденции, когато се говори

за демографски срив и криза или направо за катастрофа, когато населението бързо намалява и/или се влошава неговата структура и поколенческо възпроизводство.

Разбира се, когато се търсят работещи формули на съответното политическо действие, не бива да се изпада в плен на изкусителни илюзии.

Изкусителната илюзия е, че е възможно някакво просто и бързо, едноактно и директно решаване на демографския и възпроизводствен проблем. Иска им се на политиците. ***Първо***, защото нямат време за дълго изчакване на опосредени ефекти – далеч след „демократичния" мандат на временно овластените от тях; ***второ***, защото трябва да има нещо конкретно, с което да се похвалят пред избиратели и опозиция, пред свои и чужди, пред европейските си партньори; и ***трето***, защото всеки управленец и политик се изкушава от високомерието, че гражданското общество лесно се поддава на всеки императив отгоре, подчинява се на директиви и решения от страна на властници и лидери.

Поради тази изкусителна илюзия наблюдаваме как не малко политици и администратори си мислят, че с някаква нова клауза в отделен закон, чрез някаква нова помощ за майките или нова услуга за семействата, и ... изведнъж едните хора ще започнат да раждат 2-ро и 3-то дете, и то навреме, докато другите ще спрат да раждат 4-то, 5-то, 6-то дете, особено когато добре знаят, че нямат средства и условия да се грижат нормално за тях. И политиците си вярват, пишат програми и „стратегии", намират нужните пари, обясняват с плам пред медиите, надяват се на успех.

Но успех от отделни мерки, изолирани услуги, фрагментарни помощи и стимули в тази сфера не може да има. Нито резултатът може да бъде бърз, до месеци или 1-2 години. Когато се осъзнае това, много от активните политици се разочароват, примиряват се и стават пасивни и инертни. Илюзията наистина лесно се преобръща в разочарование и заучена безпомощност.

В първи раздел подробно бе разгледана комплексността и многостранността на демографския проблем, разнообразието от фактори и причини, които се натрупват и го генерират. При условие, че процесът е толкова инерционен, и че действа такъв разнороден комплекс от фактори, прости и едноактни решения действително не са възможни. Нито са възможни директивните началнически решения отгоре. Въпреки че са много привлекателни. Въпреки че са подвеждащи, ако политиците са самолюбиви и волунтаристи. Въпреки че могат да се възприемат като убедителни, когато на човек му липсва системност и задълбоченост в достъпната информация.

Още повече, че демографските тенденции се формират в гражданското общество, от така нар. „народни маси". Разбира се, в рамката, която създават политиците и властта, законите и администрациите, икономическите реалности и финансово-материалната обезпеченост. Всъщност, демографските процеси са органична симбиоза между инерциите и импулсите сред гражданската маса в едно общество и социалното инженерство „отгоре", от страна на политиците и властта. Но това социално инженерство не е директно, а винаги е комплексно опосредено, не е едноактно, а предполага последователност и натрупващ се ефект, не е еднопосочно, а е с различни проекции сред отделните социални слоеве и общности.

Става дума за *само донякъде управляеми* граждански процеси. А при всички случаи – за *инерционни масови* процеси, които се осъществяват чрез самогенериращо се гражданско поведение едновременно на милиони хора. Действа множество от фактори, които се съчетават и натрупват, превръщат се в масови социални нагласи, в модерни образци за поведение, в конкретни мотиви и житейски норми. И за-

това директната властова забрана или едностранният стимул не вършат работа в демографската и семейната политика.

И накрая, става дума за демографски тенденции и процеси, които имат *дълъг цикъл на протичане* – в рамките на десетилетия, обхващащи поне 1-2 поколения. Дадена демографска тенденция дълго се заражда, после за 1-2 десетилетия изкристализира. След това може да бъде спряна или обърната пак след още поне 1-2 десетилетия.

Това в политиката е твърде далечен хоризонт напред. Когато политиците искат да обърнат дадена демографска тенденция, те са в ситуация да работят продължително, последователно и без отказване. Значимите успехи биха дошли след доста години. Дългосрочният хоризонт на обективно възможното обръщане на демографските вълни задължава субектите в политиката и властта да действат прогностично, последователно и едновременно по много линии, впрягайки различни сили и ресурси, стимулирайки разнообразни фактори, препятствайки многообразни спирачки и деформатори.

В този смисъл демографска стратегия и политика може да се реализира само при наличие на *надпартиен консенсус*, на приемане на *единна надпартийна* национална и държавническа мисия от страна на всички основни партии. Близките ни примери за това са Гърция и Турция. По-далечните примери са Чехия и Словения. Още по-далечните са Франция и Германия.

Подвеждащ е навикът на политиците да *управляват чрез кампании*, да атакуват проблеми чрез концентрирани кампанийни усилия, с нетърпение да видят позитивните резултати бързо и недвусмислено.

Това донякъде е основателно, доколкото при решаване на всеки значим обществен проблем наистина е нужно концентриране на внимание и усилия, на ресурси и средства, на държавническа мощ и граждански принос. Проблемът е, че когато става дума за системни и инерционни феномени кампанията може да бъде само началото. Тя самà по себе си не може да достигне до резултат, нито да гарантира реализация на желаните цели. Кампанията само ангажира с проблема, създава база и организираност за решаването му, изгражда нужните мотивации и критерии за успеха, но – само толкова. Ако се спре дотук, процесът бързо затихва, вложеното закономерно бързо се разпилява и обезсмисля. Нужно е продължение.

Разбира се, кампаниите са и удобен начин, чрез който някои политици демонстрират решимостта си да се справят с конкретен сериозен обществен проблем. Правят програми и комисии, стратегии и проекти, изливат много пари, вдигат медиен шум, сеят оптимизъм и очаквания. Но после идва следващата кампания. За първия проблем се забравя, работата намалява или се прекъсва, координацията се разпада, изчезват парите, размива се отговорността. Инерцията на проблема се оказва по-силна, той остава и се влошава.

Такъв рефлекс е разбираем, особено в условията на мандатната демокрация, при която властите се сменят периодично и то на къси времеви цикли. Но да се разбере е различно от това да се снеме отговорността. Не бива да се снема отговорността от политиците, когато те, подведени от този рефлекс, се оказват безпомощни да решават именно сериозните и системните проблеми, проблемите, които изискват дългосрочност, последователност, упоритост и воля, а на политическо равнище изискват надпартиен консенсус и лидерска лоялност към своите избиратели, към държавата и нацията.

Тук всъщност става дума за една от негативните обратни страни на демокрацията и по-конкретно – на мандатността. Решенията на демографските проблеми не могат да бъдат решавани кампанийно, нито прибързано, нито с повърхностни и едностранчиви представи и елементаризирано. Практиката ясно го показва.

Решаването им изисква последователност и натрупващ се ефект на действията. Предполага целенасоченост и упорито устояване в тази целенасоченост. Това пък предполага добре промислена стратегия за комплексно действие – стратегия, в която органично са съчетани:

- експлицирани ценности и съответни им конкретни цели;
- с ясни политически принципи и действен организационен подход;
- с ангажиране на мрежа от политически и административни, граждански и общностни, вътрешни и външни сили и фактори;
- с разумна и изпълнима система от конкретни стъпки и действия, които трябва да бъдат извършвани координирано и с надеждни критерии и индикатори на успеха.

Както вече бе посочено, прогнозирането и стратегията за семейната и демографската политика трябва да е в средносрочен и в дългосрочен план. А системата от ангажирани ведомства, институции и организации следва да функционира въз основа на ясно разпределени, допълващи се и взаимно контролиращи се задачи и отговорности между тях. Нужен е ефективен механизъм за координация на работата им, както и за мобилизиране на усилията им.

Изисква се приучване на експерти, служители и действащи политици, за да не изпускат демографската проблематика от приоритетите си, както и от критериите си, чрез които оценяват и решават текущи казуси. Изисква се активност и съдействие не само от страна на държавните ведомства и институции, но и от страна на третия сектор – на авторитетните граждански организации, на църквата и синдикатите, както и на основните масови медии, и на водещите лидери на общественото мнение.

Оптимистичният проект за ново възраждане и модернизация

Оптимистичният проект за ново възраждане на българската нация, на силата и достойнството на българската държавност е нещо не само нужно, то е и възможно.

В ракурса на демографската криза и деформациите при възпроизводството на населението и нацията от последните две десетилетия, оптимистичният проект има следните няколко основни жалона:

- навреме да се събуди *инстинктът за национално самосъхраняване*, да се пробуди амбиция у българите за ново национално възраждане и стойностно утвърждаване сред европейските народи;
- държавата и обществеността да се активизират, да надмогнат пасивната си и примиренческа позиция, за да могат да *концентрират обществен ресурс и комплексно усилие* – за спиране на най-деформиращите демографски тенденции, за подкрепа на някои вече започнали сред гражданското общество обратни положителни тенденции;
- да се задвижат отново *морални стимули* за навременна и добра раждаемост – преди всичко сред социализираните и продуктивните слоеве в обществото,

сред образованите и интегрираните прослойки и съсловия, сред семейните и граждански отговорните хора и общности;

- да бъде *контриран идеологическият отказ* от брака и семейната добродетелност, от отговорното родителство и семейно партньорство, от желанието да се раждат деца и обичат деца;
- да се изгради и обезпечи (нормативно и финансово, административно и медийно) комплексен и практически *ефективен механизъм* за подкрепа на *доброто родителство*, за закрила на майчинството, за стимулиране на грижовното бащинство, за съхраняване на българската традиция за приемственост и взаимопомощ между поколенията в семейството;
- такъв *ефективен механизъм* и за *закрила на детството*, за минимизиране възможностите за злоупотреба с деца, експлоатация и търговия с деца, занемаряване и изоставяне на деца;
- да се възприемат европейските стандарти *за контрацептивна култура* и отговорно поведение още от ранна юношеска възраст, за *навременно сексуално просвещаване* на децата, за формиране на съвременна култура за *семейно планиране*, за брачно и семейно партньорство, за родителско *партньорство*;
- да се активизират държавни и граждански фактори и контролни механизми за да се осигурят зони, чисти от девиация и престъпност, от риск от зарибяване и насилие, в които децата и учениците да могат спокойно да учат и спортуват, да се забавляват и развиват своите индивидуални таланти и колективна активност, а техните родители да са спокойни;
- да се активизират *контрафактори* срещу фетишизираните модели на *потребителството, хедонизма и меркантилността* – чрез достъпни възможности за културно и творческо развитие и изява на децата, чрез колективистични и общностни форми на работа и общуване, чрез форми за култивиране на усет и мотиви за участие в благотворителни, хуманни и просоциални активности и дейности, в името на високи ценности на човешка солидарност и социална взаимопомощ.

Всичко това предполага разгърната система: (1) от социални *дейности*; (2) от социални *инвестиции*; (3) от съответни законови и морални *норми*; (4) от съответен административен и експертен *капацитет*; (5) както и от атмосфера на *обществена взискателност* към всички, които би следвало пряко да се занимават с тези неща.

Самото изграждане на такава система самò по себе си е социална инвестиция. Пряко отговорна за нея би трябвало да е държавата. Тя пък от своя страна би могла да функционира единствено под натиска и харизмата на съответно политическо лидерство.

Липсата на такава система или несполуката в опита тя да бъде изградена и да заработи ефективно практически би означавало, че има *злокачествен дефицит* от такова съзидателно и отговорно политическо лидерство и че поради това държавата затъва в хаос и слабост, че целите се размиват, средствата някъде се разпиляват, проблемът остава и се задълбочава.